

I R O D A L O M.

Revue philosophique de la France et de l'étrangère
dirigée par Th. Ribot. Nr. 7 és 8.

Együvé fogjuk e két (júliusi és augusztusi) füzetet, miután tartalmát mindkettőnek hosszabb folytatásos közlemények képezik. És pedig ezek egyike Egger «Ingement et ressemblance» című tanulmánya, a másik Mourettől: «Le problème de l'infini». Ezeken kívül hosszabb közleménye e két füzetnek Penjoné: «Le rire et la liberté» és Loury: «Origine et nature du mouvement organique» című biológiai tanulmánya.

Egger fejtegetései abból indulnak ki, hogy a tulajdonképeni ítélet, a többi ítéleteknek elve és törvénye, nem egyéb, mint az azonosság elve, az a priori elv. Elemző ítélet az, a mely egy fogalom részeire való bonczolásából származik. Ha egy fogalomra, egy gondolatra fordítom elemző figyelmemet, már mint azt a figyelmet, a melynek célja, hogy valamely összekötött fogalmi egységben bizonyos többséget keressek, akkor vagy az történik, hogy ez a többség, ez a különbözőség beáll, s akkor azt mondom, hogy $A = b + c$, azaz vagy meghatározok (p. o. az ember gondolkodó állapot), vagy szétválasztok (p. o. az állat gerinczes vagy gerincztelen), vagy pedig semmi különféleséget nem veszek észre, s ekkor azt mondom, hogy $A = A$.

Utóbbi eredményre azon az úton is eljutok, ha egy összetett, tehát elemezhető fogalmat synthetikus figyelemmel tekintek: p. o. azt mondom: az erény — erény. Ez a synthetikus felfogás a gyakorlati életben felettébb ritka, s tulajdonképen csak a philosophusok fedezték föl, bár a népies szólásmódban is vannak nyomai; így mikor azt mondják: mégis csak bunda a bunda.

Nézzük most, hogyan jutnak a bölcselek erre az azonossági elvre. Ha egy dolog más dolog, mint önmaga ($A=B$, $A=b+c$), akkor ez a más dolog tulajdonképpen nem más dolog. Azt mondom, hogy egy dolog egy más dolog, magában foglalja azt is, hogy az első dolog önmaga, s a második dolog is önmaga. Azt, a miről más dolgot állítunk, s a mit más dologról is állítunk, ugyanakkor önmagáról is állítjuk. Úgyde, ha minden oly fogalmat, melynek teljes vagy részleges azonosságát állítjuk egy más dologgal, vagy több más dolognak összetételével, önmagával is azonosnak állítjuk, akkor az kétszer van gondolva, s ez az öntudatlan dualitás az előfeltétele a különböző fogalmak közötti minden teljes vagy részleges azonosságnak.

Ez oka annak, hogy már a platonizmus azt tanította, hogy nem tudunk hasonlóságot gondolni az azonosság előzetes eszméje nélkül. Az apriorizmus sem mond egyebet, csak hogy a maga modern nyelvén mondja, mikor azt állítja, hogy e formula: $A=A$, minden ítéletnek előfeltétele. Az apriorizmus tehát nem egyéb, mint az ismeretnamba lopva belevitt platói realizmus, mely számúzva a metaphysika teréről, biztos menhelyet talált a pszichológiában.

Tekintsük a dolgot más oldalról. Minden ítéletben az attributum különbözik tárgyától, de azért attributum a tárgynak, mert hasonlít ahhoz, mert részben azonos vele. A tárgy és az attributum különböznek: $A=B$. De ha azt mondom, hogy A tulajdonképpen B , ez onnan van, mert A -nak egy eleme, mondjuk: a , benne van B -ben. E közös elemre irányozva figyelmet, úgy találom, hogy A , a mennyiben a -ról van szó, $= B$. Még jobban az a elemre összepontosítva figyelmemet, ítéletem oda fog reducálódni, hogy a az A -ban $= a$ a B -ben. Végül ha A -ban csak az a elemet, a B -ben is csak a a -t nézzük, akkor ítéletünk ekkép hangzik: $a=a$.

De e formula: $a=a$ — ellenvetheti valaki — nem jelenti azt, a mit $A=A$, melynek értelme az, hogy egy A fogalom a maga egészében véve azonos önmagával vagy egy más A -val. A nehezen elvont hasonlatosság bármit tegyünk is, elválhatatlan a különbözőség többé-kevésbé halvány fogalmától. $A=A$, a tiszta azonosság intuítiója, a különbség minden árnyalata nélkül. Bírunk-e ezzel az intuícióval?

Van — úgymond Egger — gondolkozásunknak egy útja,

mely ide látszik vezetni. Hogy az $a = a$ -ban kifejezett azonossághoz jussunk, erre nézve az abstractio kisebb-nagyobb mértékére van szükségünk, mint az előbbi példában láttuk, a hol csak egy elem van közös A és B -vel. De a hasonlóság minden fokban előfordulhat, például a következő sorozatban: Sokrates halandó — Sokrates ember — Sokrates görög — Sokrates athéni — Sokrates az athéniak között a legbölcsebb — egy oly ítélet-sorozat, melynél a tárgy és attributum közös elemeinek száma folyvást szaporodik egész a befejező meghatározásig. Nem folytathatók-e ekkép egész addig, hogy Sokrates Sokrates? Nem, mert itt az analysis megszakad, a meghatározás és az azonosság állításai közt kitölthetetlen ür támad.

Az elemző ítélet és a synthetikus ítélet régi antithesise — jegyzi meg Egger — értékének nagy részét elvesztette már, mióta észrevették, hogy minden új ítélet, éppen mivel új, synthesis; ellenben minden ismételt ítélet analysis. És valóban minden ítélet, mint ilyen, két fogalomnak synthesisise. Az analysis látszólag ott lehet az ítéletben, de közelebről tekintve, ez az analysis mindig abstractio.

Különös — mondja Egger — hogy az ítélet problémáját a nagy modern philosophusok elhanyagolták, s csak a másodrendű bölcselek fordították rá megillető figyelmet. Ezek közt Condillac jár legközelebb a megoldáshoz. Ő érezte, hogy minden ítélet ezen a formulán alapszik: $a = a$, s hogy itélni annyi, mint hasonlóságokat és különbségeket fogni fel. Az ellentét nem egyéb, mint a hasonlóság egyik válfaja. Például ellentét van a fekete és fehér, az öröm és fájdalom között, Anglia és Oroszország között, mert mindkettő ugyanazon fogalomkör végleiteit jelenti: de nincs ellentét Anglia és a fájdalom, Oroszország és a fehér szín között.

Attér ezek után Egger Stuart Mill Logikájának bonczolására, melyben azonban szintén nem látja az előadottak bővebb kifejtését.

Csodálkozik Egger, hogy az angol empirista is kölcsön veszi Kanttól az ítéleteknek synthetikusokra és analytikusokra való felosztását. Szembeállítja őt Hamiltonnal és Remusatval, kik között az ő theoriája a leghamisabb pszichologiai szempontból. Stuart Mill hiában igyekezett örvényt támasztani a hasonlóság és azonosság közt, mert az azonosság a tiszta, tökéletes hasonlósá-

ság, a különbség minden árnyalata nélkül, úgy, hogy minden ítélet, kivétel nélkül, mint ítélet, hasonlóságokat állapít meg.

Penjon is érdekes és hálás tárgyat ragad meg, mikor a nevetés physiologiáját a szabadság erkölcsi szempontjából vizsgálja, s a kettő közötti lélektani kapcsolatot feltárja, bár ez a felfogása újnak éppen nem mondható. Hogy az öröm, a meglegedés bizonyos tágulás, a fájdalom és bánat ellenben éppen megfordítva, a szorongás egy nemének érzetében nyilvánul, azt nemcsak a synonym szavak etymológiája mutatja, de mások is elmondták. Ez az első nyom, mely a nevetés folyamatát szabadságérzetünk etikájához fűzi. *Penjon* még hozzátéveszi azonban, hogy a nevetés emotiója lényegesen érdeknélküli, habár abban az abstract tisztaságában ritkán található fel, mert könnyen és sűrűn complicálódik valódi természetét módosító idegen elemekkel. Ez alatt az értetődik, hogy az a tárgy vagy esemény, mely nevetésre alkalmat szolgáltat, kizárja a veszteségnek vagy haszonnak minden gondolatát, sem reményre, sem aggodalomra nem nyújt alapot és senki másra nézve sem előnnyel, sem kárral nem jár. Ebben áll a nevetés hangulatának analogiája a játékkal, mely viszont szabadságunk teljes megvalósítását jelenti.

Mi egyéb ugyanis a játék, Kant mélyértelmű interpretatiója szerint, mint oly ténykedés, melynek célja önmagában van, az élet telje, mely önmagától árad szét? Így értve, a játék összeférhetlen minden elérendő céllal, minden kielégítésre váró szükséglettel; sőt ellenkezőleg, minden elfogultság, minden szükségérzet hiányát tételezi föl, vagyis inkább önmaga a pillanat minden szüksége. Tehát a játék lényege a szabadság. Igaz, hogy az állatok is képesek a játszásra. Náluk is feltalálható bizonyos pillanatokban a mozgékonytájságnak az a túlsága, mely szabad cselekvésben tör utat magának, minden mellékezel nélkül. De az állatokban hiányzik a szabadságot mérlegelni és fölbecsülni tudó reflexio. Csak az ember lehet bírója a nálánál alsóbb rendű lények játéknak, csak ő képes nevetni azok fölött.

A mindennapi életben az, a mi bizonyos törvényeknek megfelelően megy végbe, nem nevetet meg. Ezt értjük a kifejezés alatt: komoly ember, komoly élet. Az értelem, a törvények és a szokások bizonyos gondolkozási és cselekvési formát rónak reánk, irányozzák és korlátozzák szabadságunkat, bizonyos formákba szorítva azt s gondolkodásunkból, életmódunkból, minden

váratlan és spontán ötletet száműzve. Kényszer önmagunkban, egyformaság a külvilágban — ez az eredmény. Az ekkép előállt rendszerességet lehet méltányolni, magasztalni, hasznunkra fordítani, de nevetni rajta nem. Hozzátehetjük, hogy ez az okos szabályszerűség rendesen physiologiai értelemben is a vér szabályos kerengésével, a functiók általános egyensúlyával, azaz egy divatos kifejezéssel élve, az egységes *innervatioval* jár együtt.

Nem így a gyermeki kor, mely még nem bír a létezés törvényeinek helyes fogalmával, s éppen azért előtte a természet, rejtélyeivel és szeszélyeivel, csupa meglepetés és nevetés alkalmail kínálkozik. Egy gyermek az általa első ízben látott rovarban vagy állatban könnyen hajlandó mindjárt nevetéses lényt látni, föltéve, hogy nem fél tőle. Az állat, a rovar közönséges jegyei, melyeket ismer már, némileg conventionalis alapot nyújtanak elébe, melyből mind megannyi meglepő vonások emelkednek ki különös jegyei. Ezek a gyermekben a váratlan, a szeszélyes, a phantastikus, egyszóval a korlátlan benyomását költik, melyek nevetni készítenek. A gyermek a maga módja szerint nagy observáló, de több hajlammal bír a synthesisre, mint az analysisre, jobban szeret összehasonlítani, egybekötni, mint megkülönböztetni.

E találó reflexiók után Penjon a nevetés physiologiai föltételeit kezdi elemezni. Itt mindenekelőtt elkerülhetetlennek veszi fel a physiologiai folyamatok alárendelését a lélek tudatos állapotának; való ugyan, hogy van egy neme a nevetésnek, mely pusztán mechanikai úton is előidézhető, a csiklandás által például. De ez a mechanikus és merő physiologiai nevetés épp oly kevésbé hasonlít a valódi nevetéshez, mint a hagymaszag által kicsalt könyek az igazi síráshoz. A physiologiai hatást úgy képzeli Penjon, hogy a természetben vagy önmagunkban nyilatkozó spontaneitás, képzeletünket megszakítva, a mellkas többé-kevésbé gyors kitágulását, a diaphragma leereszkedését okozza. Ugyanakkor a vér áramlata is megzavarást szenved. A mell kitágulása folytán nagy mennyiségben behelt levegőt erővel visszalöki a beállt összehúzódás s ezáltal új tágulás és rövid időközökben gyors rezgés áll elő, melynek megfelel a nevetés.

Behatóbb méltatást érdemel *Mouret* dolgozata is: «A végtelenség logikai problémájáról». Nem valami elvont metaphysikai speculatiót jelent a fentírt czím; a végtelenség, melyről *Mouret* dolgozata szól, nem a philosophia magasabb sphaeráinak abstract

végtelenségi eszméje, nem is a tér, idő vagy szám végtelensége. Czélja a szerzőnek csupán objectiv szempontból világosítani meg, hogy mi a jelentése annak a végtelennek nevezett mennyiségnek, a mit a matematikusok ∞ jeggyel jelölnek, s mely az algebrai analysisben oly nevezetes szerepet játszik.

Elengedhetlen kiinduló pontja ez a mennyiség fogalma elemzésének. A matematikai végtelen egyike a mennyiség logikai momentumainak, tulajdonképeni ellentéte a határozott mennyiségnek, a mely nélküle nem fogható fel szabatosan.

Azt szoktuk mondani, hogy a végtelenség felfoghatlan; tényleg sokan vélekednek úgy, hogy a végtelenség csak egy szó, minden határ hiányának megjelölésére, a növekedés bizonyos törvényének alávetett sorozatban. Ehhez képest a végtelenség nem volna felfogható úgy, mint az elhatárolt dolgok attribútuma, hanem az elhatárolatlanság bizonyos nemének lenne jelképe. De ha valamely mennyiségi fogalmat a viszonyosság elve világnál bonczolunk, könnyen meg fogunk győződni arról, hogy ez a thesis elfogadhatatlan és a tudatlanság indokolatlan bevallása, s hogy a végtelen ugyanolyan fogalmi értékkel jelentkezik előttünk, mint a véges. Megtanulhatjuk akkor, hogy a végtelen (már t. i. a végtelen mennyiség) többé-kevésbé felfogható általunk kép alakjában, fölfogható, mint a meghatározott, körülhatárolt dolgok attribútuma.

Minden abstractio magában hordja tagadását, és ez a tagadás oly alakban jelentkezik, melyek ugyanoly neműek, mint azok a képek, melyekre a positiv abstractio vonatkozik, csupán fajilag mások. Így a fehér szín negatiója, a nem-fehér, a fehérrel együtt a színes testek csoportját alkotja, a jó és rossz ugyanazon minőségnek szembevetett két faja, a hideg és meleg a temperaturának ellenkező végletei.

A negativ abstractio különbözik a positiv abstractiótól s nem azonos vele. Az ellentétek nem azonosak. Azonosság csak abban a nemben létezik, mely őket magába foglalja, s az ellentétek azonosságának tana tulajdonképen az ellentétek nemi azonosságának a tana. Másrészt egy negatio sohasam merő semmi. Az ellentmondó negativumok nem absolut zérók, melyeket egymással lehet helyettesíteni. Megvan a maguk viszonyossági értékök. Minden negativ fogalom egyebet is tartalmaz, mint a positiv fogalom.

negatívját, mert egy más pozitív fajtát fejezi ki annak a nemnek, melyhez a pozitív fogalom tartozik.

E tételekhez, melyeket Mouret Roberty után idéz (L'Inconnaissable), hozzáfűzi még a következő okoskodásait.

A viszonyosság, nem mint a nyelvhasználat mutatja, a dolgokra vonatkozik, hanem csak azokról való ismeretünkre, vagy inkább azon módra, melyen ez ismerethez jutunk. A természetben nincsenek ellentétek, az érzéki tárgyakkal nincsenek ellentéteik, azok tudományilag abszolútak. Csupán az általános fogalmak vagy elvont eszmék állíthatók egymással szembe. Valamely egyenes vonal nem ellentéte valamely görbe vonalnak, csupán a két vonal fogalma tekinthető correlatívnak vagy szembetettnek. Hegel sophismái igazakká válnak, ha a dolog szót fogalommal, a természet szót ismerettel helyettesítjük.

Továbbá az is tény, hogy minden fogalom egy más extensivébb anyafogalomból származik le azáltal, hogy az anyafogalom összességét képező ismertető jegyekhez egy új és ezektől különböző jegy járul hozzá, mely amazoknak sem nem ismétlése (azonossági elv), sem nem tagadása (ellenmondási elv). Az ellenkező fogalom pedig ugyanazon anyafogalomtól azon jegy tagadása, illetőleg az ellenkező jegy állítása útján származik le, melynek szintén nem szabad ismételnie az anyafogalom jegyeit, sem azoknak ellentmondania.

Ezek előrebocsátása után Mouret rátér a végtelen és a zérus fogalma genesisére, melyet amannak ellentétéül vesz föl és úgy találja, hogy ezek négy lényeges tulajdonsággal bírnak.

1. A végtelen és a zérus a véges ellentétei.
2. A végtelen és a zérus a véges pozitív fogalmaival szembe-tett negatív fogalmak.
3. A végtelen és a zérus a véges határozatlan többszörös-ségével ellenbe tett egységek.
4. A végtelen és a zérus a véges határai.

Tanulmánya első részében Mouret e négy tétel első kettejét vizsgálja, először a zérusra, azután a végtelenre vonatkozólag; tanulmánya második részét a másik két axioma és az azzal össze-függő matematikai mennyiség fogalma fejtegetéseinek szenteli.

— *n* — *d*.

* * *

Annales de l'école libre des sciences politiques, recueil trimestriel nr. 2. 15 avril 1893.

E folyóirat, melynek munkatársai sorában Boutmy, Say Leon, Louis Renault, Albert Sorel, Vandal stb. neveit látjuk, ez évi második számában Taine emlékének szentelt rövid és meleg visszaemlékezés után *Borgeaud* tanulmányát közli «Az amerikai Egyesült-Államok alkotmányának megalakításáról és revisiójáról». A Washington elnöklete alatti foederalis conventben 1787-ben kidolgozott constitutio első ízben emelte egy nagy modern állam alaptörvényévé az antik világ axiomáját: «Lex est quod populus jubet atque constituit». Nem többé-kevésbé formai szerződésről volt itt már szó, mint a többi alkotmányok nagy részében, hanem egy egyetlen souverain akaratból eredő legmagasabb törvényről. Figyelmeztet Borgeaud arra, hogy az Egyesült-Államok alkotmányának foederativ jellege csakis másodrendű czímen és ideiglenes alakban foglal magában contractualis elemet

A foederalis szövetség alkotása a souverain nép jóváhagyása alá terjesztett mind a tizenhárom egyesült államban. Nem volt egyetlen és együttes szavazat, hisz az amerikai nép a maga egészében nem létezett még. Az Egyesült-Államok alkotmányát a rendkívüli törvényhozói gyülekezetek egymást követő szervezete állapította meg, melynek tagjai teljhatalommal felruházva közepén álltak az «assemblée primaire»-ek és a képviseleti testületek közt. Azokhoz a választói gyülekezetekhez lehetett ezeket leginkább hasonlítani, melyeket néhány évvel később az 1791-iki francia alkotmány hozott létre.

Nagyon világosan és szabatosan fejezi ezt ki Amerika egyik leghírvesebb jogásza, John Marshall, a főtörvényszék elnöke, egy híres decisiója indokolásában. «Az Egyesült-Államok alkotmányát — úgymond — nem az államok, mint souverain testületek alkották és építették meg, hanem határozottan és kifejezetten az *Egyesült-Államok népe*». Az amerikai demokrátiát tárgyaló európai írók még ma is legtöbbször abba a hibába esnek, hogy csak az Egyesült-Államok szövetségi alkotmányát tartják szem előtt s figyelmen kívül hagyják a külön államok particularis intézményeit. Mentségökre szolgál ugyan, hogy e hibát maguk az amerikaiak sem kerülhették ki, a kik egy század óta egész buzgalmutat kizárólag a foederalis államjog történetének és commentálásának szentelték, s csak újabban kezdték meg helyi alkot-